http://garmian.edu.krd https://doi.org/10.24271/garmian.77

جینۆساید لەباشووری کوردستان:

"ڕابوردوو، ئێستا و ئاینده، لێکەوت و کاریگەریی و ئەرکەکان؟

تەها سلێمان
لێکۆڵەرو شارەزا لە بواری جینۆسایدو ئەنفال

بەرچاو ڕوونی

جینۆسایدیکردنی گەلی کوردستان و کورد، لەباشووری کوردستان "عێراق" چەندین وێستگەی جۆراوجۆری بەخۆوە بینیوە، بەعس وەك پارتی فەرمانڕەوای عێراق لە ساڵی 1963 تا 2003 گەورەترین بەرپرسیارێتی تاوانەکانی جینۆساید دژ بەگەلی کوردو کوردستان لەئەستۆ دەگرێ، لێرەدا ناتوانین هەموو وێستگەکانی ئەم کردەیەو تەواوی وردەکاری و لایەنە جیاجیاکانی روون بکەینەوە، بەڵکو هەوڵدەدەین کۆمەڵێك وێستگەی لەیەکتر جیاواز، واتە لە کات و ساتی جیاواز، بەڵام تەواوکەری یەکتری کردەکە، بەکۆمەڵێك داتاو بەڵگەنامەی سەلمێنراو، بخەینە ڕوو. پێشمان وایە بەلایەنی کەم ئەمەی ئەم بەشەی کوردستان، دەبنە سەرەتایەك بۆ تێگەیشتن لە پەلامارو شاڵاوی جینۆسایدکردنی گەلی کورد لەلایەن فەرمانڕەواکانی " عێراق" بەتایبەت بەعسی لەگۆڕنراو، هەروەك زانیارییەکی وردیشە بۆ ناسینەوەی تاوانەکانی بەعس.

ناوەڕۆکی باسەکەمان لەم ناونیشان و بەشانەی خوارەوە پێکدێت (بەرچاو ڕوونی، بەرخوردێك بۆ چەمکی جینۆساید، پێناسەی جینۆساید، جینۆسایدی فەیلییەکان لەعێراق ، جینۆسایدی شاری قەڵادزێ ، شاڵاوی جینۆسایدی بارزانییەکان ، شاڵاوی جینۆسایدی بارزانییەکان ، جینۆسایدکردنی هەڵەبجە ، جینۆسایدی ئەنفال ، هێرشە کیمیاوییەکان لە کوردستان ، جینۆسایدی "بالیسان"، جینۆسایدو کیمیابارانی"گۆپتەپە"، جینۆسایدی"سێوسێنان"، جینۆسادی مەسیحی و ئێزدییەکان لە شاڵاوی ئەنفالی هەشتدا ، جینۆسایدی شاری "سەیدسادق" ، جینۆسایدی گوندی "سۆریا"، جینۆسایدی ئەشکەوتی دەکان ، جینۆسایدی ئۆردگای زیوێ ، جینۆسایدی ئێزدییەکان نوێترین تاوان ، بە پێی پێوەرە نێودەوڵەتیەکان ، دۆسییەی تاوانەکان لە دادگا ، ئەرکی ئێستاو ئایندەمان؟، لەسەرئاستی عێراق، لەسەرئاستی پەرلەمانی کوردستان ، لەسەرئاستی سەرۆکایەتی هەرێم و حکومەتی هەرێمی کوردستان ، لەسەرئاستی ڕێکخراوەکان ، لەسەرئاستی نێودەوڵەتی و هەرێمایەتی).

بێگومان قسەو بۆچون و لێکدانەوەو خوێندنەوەی تر زۆرن، ڕەنگە گرنگترین خاڵی هاوبەشی ئەمەی بەردەست لە گەڵ تێکڕای ئەوانی تر، ئەوەبێت کە لەیەکەوە نزیکبن و کۆلکەی هاوبەشیان لە دژ زیاتربێت، ئەمەش خاڵی پۆزەتیفی ئەم باسەی ئێمەیە.

بەرخوردێك بۆ چەمكی جینۆساید

ناساندن یان ناوزەدكردنی كۆمەڵكوژی بە(جینۆساید) و تەوزیفكردنی لەیاسای نێودەوڵەتیدا، بۆیەكەم جار لەدوای جەنگی دووەمی جیهانی هاتەكایەوە، كە تێیدا گرنگترین ماف كەماف بوون و ژیانە، لە بەندی سێیەم لەجاڕنامەی جیهانی مافەكانی مرۆڤ لەساڵی 1948 پێداگیری لەسەركراوە دەرهەق بە هەندێ گروپ و نەتەوەو كۆمەڵ، كە ڕوو بەڕووی جینۆساید كراونەتەوە.

زاراوەی جینۆساید (Genocide) لەدوو برگە پێكهاتووە، یەكەمیان (Genos) ی یۆنانی بە واتای رەگەزو دووەم(cide) ی یونانیە، واتای كوشتن دەگەیەنێ بەسەریەكەوە، یان مانای كوشتنی رەگەزی مرۆڤ دەبەخشێت و لە چەمكە بنەڕەتیەكەیدا هەڵگر یاخود مەبەستی كوشتنی بەكۆمەڵ یا قڕكردنە.

بۆیەكەمین جارو یەكەمین كەس كەئەم زاراوەیەیی بەكارهێناو جێگیریكرد (RafalLemkeln) بوو، بەڕەچەڵەك پۆڵۆنی و هاوكات هەڵگری رەگەزنامەی "ئەمریكی" بوو، لەدوای جەنگی دووەمی جیهانی، پلەی راوێژكاری وەزارەتی جەنگی ولایەتە یەكگرتووەكانی ئەمریكای پێبەخشرابوو. رەنگە ئەوەی زیاتر وای لەو زانایە كردبێ كەبیر لەو زاراوەیە بكاتەوەو بە دیارترین تاوان یان تاوانی تاوانەكان پێناسەی بكات و بیناسێنێت، بەدەرلەوەی كەخۆی شارەزای ئەو بوارە بوە، ئەوەبوبێت كە خانەوادەكەی دوای ئەوەی كەوتنە دەستی "نازییەكان" كۆمەڵكوژكران، وەك سەدان هەزار جولەكە كە جینۆسایدكران.

ئەو بڕیارەی كۆمەڵەی گشتی نەتەوە یەكگرتووەكان كە ساڵی 1948 دەرچوو دڵنیاییدا، لەسەربنەماكانی نێودەوڵەتی كە دادگای "نوێرنبێرگ"ە دانی پێدا ناوەو داوای دەست نیشانكردنی گشت بنەماكانی كرد كەدانی پێدا ناوە لە"میامی" و دادگای "نوێرنبێرگ"و لەحوكمی "دادگا"وە لەبریاری دووەم.

لەهەمان رۆژدا كۆمەڵەی گشتی نەتەوەیەكگرتووەكان دڵنیاییدا كەجینۆساید لەناوبردنی كۆمەڵگاكانی مرۆڤ و لەناوبردنی ماف ژیانی تاكەكانە لەهەموو توخم و رەگەزەكانی مرۆڤایەتی و لەم بارەشەوە رێكەوتننامەیەك دەربارەی جینۆساید جێبەجێكرا لە 12ی كانونی دووەم ساڵی 1951، "110" دەوڵەت رەزامەندیان لە سەری دەربڕی و لە پێشەكی رێكەوتننامەكەدا دەستنیشانی بڕیاری كۆمەڵەی گشتی نەتەوەیەكگرتووەكانی كردووە لەبەرواری 1948/12/11 كەتیایدا هاتووە "جینۆساید تاوانە بەپێی یاسای نێودەوڵەتی، وە پێچەوانەیە لەگەڵ ئامانج و مەبەستەكانی نەتەوەیەكگرتووەكان، هەروەها جیهانی شارستانی حاشای لێكردووە". كە هەتا ئێستاش لە زۆربەی حاڵەتەكاندا، وەك مەرجێكی سەرەكی و ئیلتزام لەسەرشانی دەوڵەتەكان دادەنرێت.

لە ساڵی 1950 لیژنەی یاسای نێودەوڵەتی كە سەربەنەتەوە یەكگرتووەكانە پرنسیپەكانی یاسای نێودەوڵەتی دارشت كە پێناسەو شێكردنەوەی بۆ كراوە لە یاسای "نوێرنبێرگ"و ریزبەندی بۆ تاوانی جینۆسایدكردوە، كە لەدژی مرۆڤ و مرۆڤایەتی ئەنجام دراوە، وەك تاوانێك كە بكەرو ئەنجامدەرانی سزای یاسایی دەدرێن بە پێی یاسای نێودەوڵەتی و لەو پرنسیپانە كە باس لە جینۆساید دەكات، وەكو تاوانێكی سەربەخۆو دژ بە كۆرِو كۆمەڵ و مرۆڤایەتی .

پێناسەی جینۆساید

لەبەر رۆشنایی ئەو پێوەرو پێوانانەی كە لەپەیماننامەی پێشگرتن و سزادانی تاوانكاری جینۆسایدا هاتوون لە "9"ی دیسمبەری ساڵی 1948 لەلایەن كۆمەڵەی گشتی نەتەوە یەكگرتووەكانەوە هاتووە، وەكو بڕیارێكی تایبەت بەژمارە

(260) بڵاوكراوەتەوە، دەتوانین كۆی تاوانەكانی دژ بە گەلی كورد وەك "ئەنفال، جینۆسایدی بەرزانیەكان، كیمیابارانی هەڵەبجە، كۆمەڵكوژی و راگواستنی فەیلیەكان، راگواستنی پشدەرو دەوروبەری، بۆمبارانكردنی قەڵادزێ، راگواستنی سەید سادق، راگواستنی مەخمور، راگواستنی كەركوك و دەوروبەری، بۆردومانی ئۆردوگای زیوێ، كۆمەڵكوژی ئەشكەوتی دەكان و گوندی سۆریا"و زۆری ترلەسەردەستی حكومەتەكانی عێراق بەگشتی و بەعس بەتایبەت، و لە نوێترینیان "كۆمەڵكوژی كوردانی ئێزدی و قەزای شەنگال و دەوروبەری لەسەردەستی داعش" بە جینۆساید بناسێنین، بە پێی ماددەی "2"ی ئەو پەیماننامەیە كەبەم شێوەیە باس لە جینۆساید دەكات:

ا-جینۆساید هەموو ئەو كردەوانەی خوارەوە دەگرێتەوە كە مەبەستی لەناوبردنی تەواو یان بەشێك لە گروپێكی نەتەوەیی، ئەتنیكی، ڕەگەزی و ئاینی ئەنجام دەدرێت، بۆنموونە:

1-كوشتنی ئەندامانی گروپەكە.

2-گەیاندنی زیانی گیانی یا ڕۆحی ترسناك بەئەندامانی گروپەكە.

3-بەمەبەست دانانی ئەندامانی گروپەكە لەژێر بارودۆخێكی وادا كەببێتە هۆی فەوتاندنی بەشێك یان تەواوی ئەندامەكانی .

4-پێشگرتن لە زاوزێكردن (منداڵ بوون) لە نێو گروپەكە .

5-دابڕانی بەزۆری منداڵان و گواستنەوەیان لەوگروپە بۆگروپێكی تر"جیاكردنەوەیان لە خانەوادەی خۆیان."

ئەگەر سەرجەم بڕگەو خاڵەكانی پێناسەكە بۆجینۆساید لێكبدرێتەوە، بەتەواوی و بەڕوونی ئەوەمان بۆدەردەكەوێت كە سەرجەم ئەمانە لە شاڵاوەكانی دژبەگەلی كورد لە "كوشتن، لەناودان، ئەنجامدانی تاوان" كە لەسەرەوە باسمان كردو ناومان هێنا بەرامبەر بەگەلی كورد دەچنە چوارچێوەی تاوانی جینۆساید، دژی مرۆیی، جەنگ"ەوە .هەروەك لەمادەی "3"ی ڕێككەوتننامەكەدا باس لەو تاوانانە دەكات كە ئەنجام دەدرێن و پێویستە بكەرو ئەنجامدەرانی سزای یاسایی بدرێن و وەربگرن، ئەوانەش ئەم كاراكتەرانەن:

1-پلاندانان بۆ ئەنجامانی جینۆساید "واتا ئەوانەی پلان بۆ ئەنجامدانی تاوانی جینۆساید دادەنێن."

2-سەپەرشتیكردن و هاندان بۆ ئەنجامدانی جینۆساید "ئەوانەی سەرپەرشتی هاندانی بكەری تاوانی جینۆساید دەكەن."

3-هەوڵدان بۆ ئەنجامدانی جینۆساید" ئەوانەی هەوڵی ئەنجامدانی تاوانی جینۆساید دەدەن."

4-پیلان گێڕی لە چوارچێوەی جینۆساید "ئەوانەی پلان دەگێڕن و پاساو بۆ ئەنجامدانی تاوانی جینۆساید دێننەوە."

بەپوختی، پێناسەی جینۆساید بەپێی بڕیاری ڕێكخراوی نەتەوە یەكگرتووەكان كە بڕیاری ژمارە (96) بوو لە 1948/12/11 دەركرا، سەبارەت بەوەی كەجینۆساید تاوانێكە بنەماكانی یاسای نێودەوڵەتی دەبەزێنێت و دژی ئامانجەكانی نەتەوە یەكگرتووەكانەو لەبەرئەوەی ئەم تاوانە پێشێلكردنی تەواوی مافەكانی مرۆڤەو زۆر ترسناكەو لەدژی مافی ژیانەو تێكدەری ئاشتی و ئاسایشی نێونەتەوەییە، بۆیە بڕیاری ئەوەی لەسەردراوە كە تاوانێكی دڕندانەیە لەدژی مرۆڤایەتی، كۆمەڵەی گشتی ڕێكخراوی نەتەوەیەكگرتووەكان كەپشت بەبەندی"6"شەشەمی بنەماكانی دادگای "نوێرنبێرگ"دەبەستێت كەجینۆساید واتە رەتكردنەوەی مافی بوونی سەرجەم كۆمەڵی مرۆڤایەتی، هەروەك چۆن

نیشانەی ڕەتکردنەوەی ماڤی بونی ژیانە، ئەویش ڕەدکردنەوی دانپێدانانە بەماڤ بوون و سوکایەتیکردنە بەسەرجەم مرۆڤایەتی و ژیانێکی پڕ لە نەهامەتی بەرهەم دێنێ.

هەرلەم بارەیەوە دادگای نێودەوڵەتی "ڕێکخراوی نەتەوە یەکگرتووەکان" لە 28-5-1951 دا کە هۆکاری دانانی ئەو پەیماننامەیە ئامانجی ڕێکخراوی نەتەوەیەکگرتووەکانە کەجینۆساید مەحکوم بکات و سزای بخاتەسەر، وەك تاوانێك لە یاسای نێودەوڵەتیدا. کەواتە جینۆساید تەنیا فەوتاندنی فیزیکی کۆمەڵێ خەڵکی نەتەوەیی و ئیتنیکی و ئاینی و ڕەگەزی نیە بەڵکو هەڕەشەیە بۆ سەرکۆی مرۆڤایەتی.

جگە لە ڕێکەوتننامەی ساڵی 1948، ڕێکەوتننامەی ڕۆمای 17ی تەمووزی 1998مان هەیە، کە لە 25ی سیپتەمبەری هەمان ساڵ دەنگی لەسەردراوەو بوە بە بنەما بۆ دامەزراندنی دادگای تاوانی نێودەوڵەتی، ئەمەش لەبەر ڕۆشنایی ڕێکەوتننامەی 1948، دادگای تاوانی نێودەوڵەتی لە ساڵی 2002 هەزار دامەزراوەو دەستی بەکارەکانی کردوەو تا ئێستا زیاتر لە 120 دەوڵەت ڕێککەوتنامەی ڕۆمای 1998 ی واژۆکردوە.

ئەوەتانێ لە مادەی "5"ی ڕێککەوتنامەکەدا، بەم شێوەیە ئەرك و تایبەتمەندییەکانی دادگای تاوانی نێودەوڵەتی چڕدەکاتەوەو دەست نیشانی دەکات:

یەکەم: تاوانی کۆمەڵکوژی "جینۆساید"

دووەم: تاوانی دژی مرۆڤایەتی

سێیەم: تاوانی جەنگ

چوارەم: تاوانی دووژمنکارانە.

کە هەر یەك لە تاوانەکانی "جینۆساید، دژی مرۆڤایەتی، جەنگ" لە ڕێککەوتنامەی ساڵی 1948 بە ڕوونی دەست نیشان کراون و لەسەرەوە ئاماژەمان بۆکرد، بەڵام تاوانی دووژمنکارانە چەمکێکی تازەیە بۆ تاوانێك کە دەوڵەتێك یان لە دەوڵەتێك زیاتر دژی دەوڵەتێکی تر بە شێوەیەکی دووژمنکارانە "عدوانی" ئەنجامی دەدات، بۆ ئەمەش یاساو پێوەر بۆ ناسینەوەی تاوانەکەو سزادانی بکەرەکەی دانراوە.

با لێرەوە بەکورتی باسی تاوانەکانی جینۆساید دژی کوردو کوردستان لە "باشور" بکەین و دواتر هەموومان سەرپشکین بەراوردیان بکەین بە پێی ئەو یاساو ڕێسایانەی کە لەسەرەوە باسمانکرد:

جینۆسایدی فەیلییەکان لەعێراق

کوردی فەیلی، ناو یان نازناوێکە بەوکوردانە دەوترێ کەبەزۆری لەشاروشارۆچکەکانی ناوەڕاست و خوارووی عێراق نیشتەجێبوون و لەڕووی ئاینیەوە سەربەمەزهەبی شیعەن. ئەم کوردانە لەلایەن دەوڵەتی عێراقی کەبەعس فەرماڕەوایی دەکرد، لەساڵی 1963وە بەهەموو شێوەیەك ڕوو بەڕووی کۆمەڵکوژی و جینۆسایدو پاکتاوی ڕەگەزی بوونەتەوە. ژێدەرو ئامارەکان ئەوە دەردەخەن و پشڕاست دەکەنەوە، کە بەدەیان هەزار لەم توێژەی کورد ڕوو بەڕووی مەرگ بوونەتەوە.

بەڵام بەدرووستی لەساڵی 1980 وەزیری ناوخۆی عێراق، فەرمانی وڵاتبەدەرکردنی کوردە فەیلییەکانیدا، لەفەرمانەکەی وەزیری ناوخۆی عێراقدا هاتوە": ئەو ئێرانیانەی لەوڵاتدان و ڕەگەزنامەی عێراقییان نییە، هەروەها ئەوانەش کەمامەڵەیان کردوەو بڕیارییان لەبارەوە دەرنەچوە دەردەکرێن". لەهەمانکاتدا بڕیارەکەی حکومەتی عێراقی ئەوەشی تێدا بوو ":

کەلاوانی کوردی فەیلی لەتەمەنی 18 تا 28 ساڵ، بگیرێن و لەبەندیخانەی پارێزگاکاندا، تاماوەیەکی نادیار دەسبەسەربکرێن". هەروەك بڕیارەکەی وەزیری ناوخۆی حکومەتی عێراق ئەوەشی دووپات کردوەتەوە ": کەهەرکەسێك لەو کوردانەی ئاودیوی ئێران دەکرێن، ئەگەر هەوڵیاندا بگەڕێنەوە تەقەیان لێبکرێت". واتە بە هەموو شێوەیەك بکوژرێن؟ لەرۆژی 26-2-1981 لەرۆژنامەی سەورەی زمانحاڵی حکومەتی عێراق "سەدام حوسێن" لەبارەی کوردە فەیلیەکانەوە دەڵێ": ئەم توێژە لەعێراق ریشەکێش بکەن، تاوەکو خاکی عێراق و هەوای عێراق پیس نەکەن و خوێنی عێراقیش پیس نەکەن، کاتێك بەڕێگەی ژن و ژنخوازییەوە خوێنیان تێکەڵی خوێنی عێراقییەکان دەبێت". سەرنجدان و وردبوونەوە لەم قسەیەی "سەدام" سەرۆکی دەوڵەتی پێشووی عێراق بەسن بۆ ئەوەی تێبگەین کە شۆڤێنیەت و رادەی رەگەزپەرستی بیرکرنەوەی حزبی بەعس و سەرۆك و سەرکردەو حکومەتەکەی لەعێراق تاچ رادەیەك دژ بەمرۆڤ و هاوکات لەهەوڵی ئەوەبوە لەناوییان ببا، بەتایبەت ئەوانەی جیاوازبوون لەگەڵی.

بەپێی زانیارییە بەردەستکەوتوەکان، پێش ساڵی 2003 زیاتر لە "200" هەزار دانیشتوانی عێراق ئاوارە یان راوەدووی ئێران نراون، کە 65٪ کە شەست و پێنج لەسەدی ئەو ژمارەیە لە کوردی فەیلی بوون و تائێستاش زۆرێکیان لەو ولأتە ماونەتەوە. ئەمە جگەلەوەی لەماوەی دەسلأتی حزبی بەعس بە هەزاران کوردی فەیلی زیندانی کراون و لەسێدارە دراون و کۆمەڵکوژی کراون.

ژێدەرو ئاماری تریش زۆرن کەژمارەی وەدەرنانی کوردە فەیلیەکان لەعێراق و زیندانی کردن و کوشتن و زەوتکردنی سەروەت و سامانیان و بێسەرو شوێنکردنیان، بە "500" پێنج سەد هەزار کەس ئەژمار دەکەن، بەلأم بەپێی ئەو سەرچاوانەی لەبەردەستی ئێمەدان، وە ئەوەشی کەسەرچاوەو بەڵگەنامەکان بۆ ئێمەیان ساغکردوەتەوە "380" هەزار کوردی فەیلی روو بە ڕووی قڕکردن و جینۆسایکردن بوونەتەوەو ئاسەوارەکانیشی تا ئێستا ماون و بۆچەندین دەیەیی تریش هەردەمێنن.

جینۆسایدی شاری قەلأدزێ

شاری قەڵأدزێ دەکەوێتە سنووری پارێزگای سلێمانی، هاوکات دەکەوێتە ناوچەی پشدەرو نزیکە لەسنووری ولأتی ئێران. ئەم شارەو ناوچەی پشدەر، هەمیشە جێگای چاوتێبڕینی حکومەتی عێراقی "بەعس" بوە، بۆیە لەدەیەیی هەفتاکان و هەشتاکان "2" دووجار ئەم شارە جینۆسایدکراوە، ئەمە جگەلە چەندین هەوڵ و ئاماژەی تر، کە راستێنەی هەوڵەکانی جینۆسایدی شاری قەلأدزێ و ناوچەی پشدرە دەخەنە روو.

ئەگەر لەشێوازەکانی جینۆسایدو ئامانجەکانی وردبینەوە، ئەوادەردەکەوێ کەبۆردوومانی قەلأدزێ لە 24-4-1974 و تێك چوونی باری ژینگەو تێکدان و کاولکردنی شارەکە بۆدواجار لەساڵی 1989، جینۆسایدێکی سەلمێنراوە بەپێی هەموو بە ڵگەنامەکان، چونکە مەبەستی ڕژێمی بەعس، لەناوبردن و قڕکردنی دانیشتوانی شارەکەو هەروەها تێکدانی باری ژینگەو کولتور و ئابووری و بایۆلۆژی ئەو دەڤەرەبووە.

شالأوی جینۆسایدی بارزانییەکان

پاش رێکەوتنامەی جەزائیر لەناوەڕاستی ساڵأنی هەفتاکان، رژێمی بەعس بەشێوەیەکی پلأن بۆدارێژراو، کەوتە شالأوی کۆمەڵکوژی بارزانییەکان و هەنگاوە بەراییەکانی ئەم کۆمەڵکوژییەش بەم شێوەیە دەستی پێکرد. سەرەتا بارزانییەکان

رووبەڕووی ئاوارەبون بوونەوەو کەوتنە دیوی ئێران، و بەشارە فارسە ئێرانییەکاندا بلاوبوونەوە یان دابەشکران، بەم شێوەیە دەستکرا بەجینۆسایدی بارزانییەکان. لەساڵی 1975 دانیشتوانی "نزارو بەرۆژ" بۆخوارووی عێراق دوورخرانەوەو فرێدرانە سنووری پارێزگای دیوانیە، لەساڵی 1978 بەهەمان شێوە دانیشتوانی ناوچەکانی "مزووری، شێروانی، گەردی" بۆ ئۆردگاکانی "بەحرکە، دیانا، هەریر، کۆرەتوو" لەسنووری پارێزگای هەولێر گوێزرانەوە. لەپرۆسەیەکی ترو لەشێوەی پێشوو، لەساڵی 1982 دانیشتوانی "شێروان مەزن"یان بۆ ئۆردگای زۆرەملێی "سێبیران" گواستەوە.

دواترو دوای ئەو هەنگاوە بەراییانە، کردەوەی کۆمەڵکوژی بارزانییەکان بەشێوەیەکی فراوانترو کرداری لەلایەن دەوڵەتی عێراق و حزبی بەعس"وە دەستی پێکرد. لەساڵی 1983 شاڵاوی جینۆساید بوو بەکردەیی و بەچەند قۆناغێك و سەرەنجام "8000" هەزار کوردی بارزانی – دەستگیرگران و لە بیابانی "البوصیە الجنوبیە" گوولەباران کران و "جینۆساید" کۆمەڵکوژکران.

دەستپێکی ئەم کردەوەو شاڵاوەی جینۆساید بەچەند قۆناغێك و بەم شێوەیە بوو:

قۆناغی یەکەم لە 29 تا 30- 7- 1983 دەستگیرکردنی هەندێ کەسایەتی دیاری بارزانییەکان.

قۆناغی دووەم لە 31-7-1983 بەکۆمەڵگرتنی هەموو نێرینە "رەگەزی نێر"ی بارزانییەکان لە ئۆردووگاکانی " قودس و قادسیە".

قۆناغی سێیەم لە 10-8-1983 بەکۆمەڵگرتنی هەموو نێرینە "رەگەزی نێر"ی بارزانییەکان لە ئۆردوگا زۆرەملێکانی " هەریر، بەحرکە، دیانا".

قۆناغی چوارەم راوەدوونان و بەکۆمەڵگرتنی ئەو بارزانیانە بوو، بەهەرشێوەیەك بوبێت لە شاڵاوەکانی گرتن رزگارییان ببوو.

بەم شێوەیە وەك لەپێشووتر ئاماژەمان بۆکرد، "8000" هەزار لەرەگەزی نێری بارزانانیەکان لە گەنج و پیرو مێرد منال، لەلایەن دەوڵەتی عێراق بەرێبەرایەتی "بەعس" لەناوبران و جینۆسایدکران.

جینۆسایدکردنی هەڵەبجە

دوای ئەوەی حکومەتی عێراق بەفەرمانڕەوایەتی "بەعس"، ماوەی هەشت ساڵ دەبوو لەجەنگێکی کاولکەرو لەهەمانکاتدا، تاقەت پرووکێن بوو لەگەڵ دەوڵەتی ئێران، رێك لەم کاتە، لەگەورەترین تاوانی دژ بەکوردو کوردستان و دانیشتوانی شاری هەڵەبجەو مرۆڤایەتی ئەنجامدا، ئەویش ئەوەبوو بە چەکی کیمیاوی و لە رێگەی فڕۆکەی جەنگی و بۆمباری گەورەو موشەك و ناپاڵم، هێرشی کردە سەرشاری هەڵەبجە.

هێرشەکە پێش نیوەڕۆی 16- 3- 1988 بە "هێزی ئاسمانی، موشەك، بۆمبای گەورە، ناپاڵم"دەستی پێکرد، کەشاری هەڵەبجەو دەوروبەریان گرتەوە، ئەم هێرشە بەتەواوی شارەکەو دانیشتوانەکەی سەغڵەت کردو بوە هۆکاری بلاوکردنەوەی ترس و دڵە ڕاوکەیەکی زۆر لەنێوچین و توێژەکانی دانیشتوانی شارەکەو دەوروبەری.

پاش نیوەڕۆی هەمان رۆژ، پاش بۆردوومانکردنێکی سەختی شارەکە، پاشان بەچەکی کیمیاوی هێرشی کردە سەرشارەکە لە جۆری چەکی کیمیاوی " سارین، خەردەل، تابوون" کەدواترو لەئاکامدا بوە هۆی گیان لەدەستدانی

"5000" هەزار کەس لەدانیشتوانی سیڤیلی شارەکەو بریندابوونی هەزارانی ترو ئاوارەبوونی ئەوانی تر کەلەپەراوێزی کیمیابارن و کۆمەڵکوژییەکە دەربازییان ببوو.

دانیشتوانی هەڵەبجە ئەوانەی توانیان لەدەست هێرش و پەلامارەکەی "بەعس" رزگارییان بێت، بەناچاری پەنایان بردە بەر وڵاتی ئێران، ئێرانیش رۆڵێکی پۆزەتیفانەی بینی لەچارەسەرکردنی بەرکەوتوان و بریندارەکانی هێرشی کیمیاوی بۆسەرشاری هەڵەبجە.

تاوانی جینۆسایدکردنی هەڵەبجە لەلایەن حکومەتی عێراق "بەعس"وە، چەندین ئاسەواری ئابووری و کۆمەڵایەتی و دەروونی و کلتووری جۆراو جۆری بەدوای خۆیدا هێنا، کە تائێستاش بەردەوامییان هەیەو هەرجارەی بەشێوەیەك دەردەکەن و رۆڵی نەرێنی خۆیان داناوە.

جینۆسایدی ئەنفال

شاڵاوی ئەنفال کەبەهەشت قۆناغی یەك لەدوای یەك لەساڵی 1988 لەلایەن رژێمی بەعس لەعێراق ئەنجامدرا، تیایدا جگەلەسووتاندنی خاك و تێکدانی ژینگەو خاپوورکردنی "5000" هەزار گووندی لادێ نشین، بەتاڵانبردنی سامانێکی زۆری هاوڵاتیانی سیڤیل، "182" هەزاری مرۆڤی لەژن و منال و پیرو پەککەوتەو گەنج، بێسەرو شوێن کردو زیندەبەچاڵی کردن.

ئەنفالی یەکەم

سەرگەڵوو بەرگەڵوو 9 ی شوبات تا 19ی مارتی 1988 (رای تریش هەیە پێی وایە کە 22ی شوبات یان 17ی شوبات بەرەو سەرەوە یەکەم قۆناغ ئەنجام دراوە"؟

ئەنفالی دووەم

قەرەداغ 22ی مارت تا 1ی نیسانی 1988، واتە لە 22ی مارت "ئازار" تا 1ی نیسان

ئەنفالی سێیەم

لە 7 تا 20ی نیسانی 1988 دەستی پێکردو کۆتایی پێهات

قۆناغی چوارەم

ئەم شاڵاوە لە 3 تا 8ی مایس 1988 دەستی پێکرد

ئەنفالی پێنج و شەش و حەوت "شاڵاوی جینۆسایدی پێنج و شەش و حەوت"

ئەم شاڵاوانە لە 15ی حوزەیران تا 26ی ئابی 1988 خایاند

ئەنفالی هەشت

سەرەتای ئەم شاڵاوەی ئەنفال و جینۆساید، لە 26ی ئابی 1988 دەستی پێکردو لە 6ی ئەیلولی 1988 کۆتایی پێهات.

ماوەی گشتی ئە نجامدانی شاڵاوەکانی ئەنفال 9-2-1988 تا 6-9-1988

بە وردبوونەوە لە بەڵگەنامەو سەرچاوەکان، کە هەر هەشت قۆناغ و شاڵاوەکانی تاوانی ئەنفال لە 9–2–1988 تا 6–9–1988 ی خایاندوەو لەلایەن رژێمی بەعسی عێراقەوە ئەنجامدراوە، ئەمەش راستیەکی گرنگمان بۆ پشتڕاست

دەكاتەوە، ئەویش ئەوەیە كە بەعس پێش وەخت پلان و نەخشەیەكی تۆكمەی بۆ ئەنجامدانی تاوانەكە داڕشتوەو هەموو ئامادە باشییەكیشی كردوە بۆ ئەنجامدانی.

بە پێی راپۆرتی شارەزایانی نێودەوڵەتیش لە كۆی هەشت قۆناغەكەی تاوان و شاڵاوی ئەنفالدا، نزیكەی"5000" گووند وێران كراوەو رووخێنراوەو سوتێنراوە، 1344 قوتابخانەی سەرەتایی و ناوەندی رووخێنراوەو وێرانكراوەو سوتێنراوە، 2027 مزگەوت بەهەمان شێوە روخێنراوەو سوتێنراوە، 182 دوو هەزار مرۆڤی سیڤیل بوون بە قوربانی لەنێوان كوشتن و لەسێدارەدان و بێ سەروشوێنكردندا، هەزاران خێزان ئاوارەو دەربەدەربوون، دەست بەسەر هەموو موڵك و ماڵ و سەروەت و پێداویستیەكانی هاولاّتیاندا گیراوە، ژینگەی سرووشتی بەتەواوی تێكدراوەو بەهەزاران رەزوباغ سوتێنراون، دەست بەسەر تەواوی سامانی ئاژەڵی هاولاّتیاندا گیراوە، هەرچی سەرچاوی ئاوی كانیاوو بیرو چەماو هەبوە تێكدراوەو كۆكراوەتەوە، سیاسەتی سوتاندنی خاك پیادە كراوە، هەرچی ناوچەكان هەبوە مین رێژكراوەو هات و چۆی تێدا یاساغ كراوە.

هێرشە كیمیاوییەكان لە كوردستان

لەساڵی 1987 بۆ 1988 حكومەتی عێراق كۆمەڵێك هێرشی كیمیاوی ئەنجامدا، بۆسەر بەشێك لەناوچەوشاروشارۆچكە كوردستانییەكان، ئاكامی ئەم هێرش و پەلامارە كیمیاوییانە، جگەلەپیسكردنی ژینگەو بەسووتەمەرۆكردنی، چەندین ئاسەواری كۆمەلاّیەتی و تەندروستی و دەروونی جۆراوجۆری بەدوای خۆیدا هێنا، كە تائەم ساتەوەختەش كاریگەرییەكانیان بەردەوامی هەیە. ئەمەی خوارەوە بەشێك لەو زانیاریانەیە، كە دەكرێ بەرچاو روونییەك بدات، و كۆی پەلامارە كیمیاوییەكان "40" پەلامارو شالاّون.

میدلّ ئیست وۆچ لە راپۆرتێكی بەناو نیشانی جینۆساید لەعێراق و پەلاماری ئەنفال بۆ سەركورد دەنوسێ: "میدلّ ئیست وۆچ" توانیویەتی تۆماری بكات لەرێگەی ئەو بەڵگەو شایەتانەوە كەبەچاوی خۆیان بینیویانن، ژمارەی راستەقینە رەنگە زیاتر بێت، چونكە زۆر راپۆرتی نەسەلمێنراوو ئیدیعامان پێگەیشتووە دەربارەی هێرشكردنی چەكی كیمیایی لەماوەی 1987–1988 دا بەگوێرەی چاوپێكەوتنە مەیدانیەكانمان، لای كەمەكەی شەست گوند، جگە لە شارۆچكەی هەڵەبجە، بەگازی خەردەلو دەمارە گازیان هەردووكیان پێكەوە هێرشیان كراوەتە سەر، وادیارە رژێمی عێراق بۆچوار مەبەستی یەكتری تەواوكەر چەكی كیمیایی بەكارهێناوە.

راپۆرتەكە ئەو چوارمەبەستە بەم شێوەیەی خوارەوە پۆلێن دەكان و دەست نیشانی دەكات:

1–بۆ لێدانی بنكەو بارەگا سەرەكیەكانو شوێنەكانی كۆبوونەوەی هێزی پێشمەرگەی قەرەداخ (ئەنفالی دوو) دۆڵەكانی بالیسانو سماقوڵی (ئەنفالی پێنجو شەشو حەوت)، زێوەشكان (ئەنفالی كۆتایی) بوون.

2–بۆ هەراسان كردنو كوشتنی ئەو پێشمەرگانەی لەحاڵەتی پاشەكشەدا بوون لە كاتی چوونە پێشەوەی ئەنفالدا، هێرشی لەمجۆرە، ئەوانە بوون كە كرانە سەر "شاناخسێ"،"كەژی زەردە" ،"تازەشار" .

3–بۆ سزادانی بە كۆمەڵی خەڵكی مەدەنی لەسەر پشتگیری كردنیان بۆ پێشمەرگە، دراماتیكیترین حاڵەتیش بۆمبارانی هەڵەبجە بوو، پاش گرتنی لەلایەن پێشمەرگەو گاردەكانی شۆڕشی ئێرانەوە، ئەوانیتر، ئەو هێرشانەی ساڵی 1987 دەگرێتەوە بۆ سەر"شێخ وەسانو بالیسان"،" هێرشەكانی ئەنفال بۆ سەر "سێوەسێنان" و گۆپتەپە".

4–بۆ بلاّوكردنەوەی ترسو تۆقین لەناوسەرجەم دانیشتوانی مەدەنیداو دەرپەڕاندن و رەوپێكردنی گوندنشینان لەماڵەكانیان، بۆئاسانكردنی گرتنو راگواستنو كوشتنیان بەزۆری، دەستپێكردنی هەر قۆناخێكی پەلاماری ئەنفال لە

هەرهەشت قۆناغەکەدا "شالآوی جینۆساید" ئەم جۆرە هێرشانەی دەگرتەخۆ- بەلآم لەئەنفالی کۆتایدا (خاتمە الانفال) لەناوچەی بادیناندا زۆر ئاشکرا دەرکەوتو زیاد لەسی گوند لەیەك کاتدا بۆمباران کران.

جینۆسایدی "بالیسان"

شارۆکەی "بالیسان"، یەکێکە لە شارۆچکە ناوادارەکانی کوردستان، لە رووی ئیدارییەوە دەکەوێتە سەر شاری "شەقلاوە"، لەبەر ئەوەی شارۆچکەی "بالیسان" و دەورو بەری کە دەکاتە گوندەکان و ژمارەیان "83" هەشتاوسێ گوندە، جگە لەوەی پێگەیەکی ستراتیژی هەبوەو لە بزووتنەوەی رزگاریخوازی کوردیشدا، رۆڵێکی بەرچاوی هەبوە، بەردەوام لەلایەن حکومەتە یەك لەدوای یەکەکانی عێراق روو بە ڕووی هێرش و پەلامار بوەتەوە، بە تایبەت لە سەردەمی دەسلاتی پارتی بەعسی فەرمانڕەوا، کە بۆماوەی یەك چارەکە سەدە لە 1963 تا 2003 فەرمانڕەوایی عێراقی کرد.

بالیسان، بەچەندین شێوەو چەندین جار روو بەڕووی شالآوی جینۆساید بوەتەوە، دەتوانین بەم شێوەیەیی خوارەوە هێش و پەلامارەکانی شالآوەکانی جینۆساید بۆ سەر بالیسان و گوندەکانی دەورو بەری پۆلین بکەین:

یەکەم: لە 16 – 16 – 1987 رژێمی بەعس کیمیابارانی شێخ وەسان و بالیسان و گوندەکانی کانیبەرد، بالۆکاوەو زنجیرە چیای دەرە شێرو ناوچەی ساوسێوکانی کرد، لەم شالآوەدا ژێدەرو سەرچاوەکان پشڕاستی دەکەنەوە کە ژمارەی قوربانییەکان، لە ئەنجامی شالآوی کیمیابارانکردنەکەدا، "390" هاولآتی سیڤیل بوون، کە "109" راستەوخۆ شەهید بوون و "281" کەسیشیان بریندار بوون و دواتر زۆریان لە ئەنجامی سەختی برینەکانیان گیانیان لە دەستدا.

دووەم: لە 21– 4– 1987 جارێکی تر دۆڵی بالیسان دەکەونە بەر شالآوی کیمیابارانکردنی فڕۆکەکانی بەعس و زەرەرو زیانێکی زۆر بە دانیشتوانی ناوچەکە دەگەیەنن.

سێیەم: لە 23– 5– 1987 گوندەگانی "کوڕە شێرو کەندول و بلێ" بەچەکی کیمیاوی بۆردومان دەکات.

چوارەم: لە 27–5–1987 جارێکی تر گوندەکانی "مەلەکان، بلەی خواروو، بلەی سەروو، تارینان، دۆڵی سماقولی" کیمیاباران دەکات و لە ئەنجامدا، "8" شەهیدو "12" برینداری لە هاولآتیانی سیڤیل لێدەکەوێتەوە.

پێنجەم: لە 2– 7– 1988 جارێکی تر گوندی "سەروچاوە، سماقوڵی، گەناو، شارسینە، خەتێ، دەراش، بالیسان، نازەنین، گەروان" دەکات و لە ئەنجامدا زەرەرو زیانێکی زۆری مادی و مەعنەوی و ژینگەیی بەدوای خۆیدا دێنێ.

شەشەم: لە 31– 7– 1988 بۆجارێکی "سماقوڵی و بالیسان، هیران" بەچەکی کیمیاوی لەلایەن رژێمەوە بۆردومان دەکرێت و قوربانی و برینداری لێدەکەوێتەوەو زیانی زۆر بەدوای خۆیدا دێنێ.

حەوتەم: لە 25– 8– 1988 گوندەکانی "خەتێ و وەرێ" دەکەونە بەردەم پەلامارو شالآوی کیمیابارانکردنی فڕۆکە جەنگییەکانی بەعس، لەهەمان کاتدا شاری رەواندوز دەکەوێتە بەردەم پەلاماری کیمیابارانکردن و زەرەو زیانی زۆری مادی و مەعنەوی و ژینگەیی بەدوای خۆیدا دێنێ.

قوربانیەکانی جینۆسایدی بالیسان بەم شێوەیە 24 چوار شەهید لە بالیسان لە ئەنجامی راستەەخۆی چەکی کیمیاوی کە لە گۆڕێکی بە کۆمەڵی گوندە کۆمەڵکوژکراون و دواتر دەرهێنراونەتەوە، لە شێخ وەسان "103" شەهید لە ئەنجامی راستەوخۆی چەکی کیمیاوی و لە گەڵ "50" کەسی تر کە لە گوندی سەروچاوە لە گۆڕێکی لە کۆمەڵ نێژراون، "33" منالی تەمەن خوار "4" ساڵ و "28" منالی تر تەمەن "5 تا 14" ساڵ، لە گەڵ "9" کەسی تەمەن لە نێوان "60 تا 85" ساڵ، کە دیسان بەچەکی کیمیاوی شەهید کراون. لە کاتی گواستنەوەی بەرکەوتوانی کیمیاوی بۆ

نەخۆشخانەی شاری رانیە "10" كەس شەهید بوون و "4" كەسی تریش لە نەخۆشخانەی هەولێر شەهید بوون. "75" هاولاتی تر لە رەگەزی نێرو لە تەمەنی كاملدا لەلایەن بەرێوەبەرایەتی ئەمنی هەولێر بێسەرو شوێن كراون و "22" كەس تری خەلكی بالیسان و "50" كەسی خەلكی تری شێخ وەسانان، دیسان بێسەرو شوێن كراون.

جگە لەم ئامارانەی سەرەوە، بە پێی بەلگەنامەكانی بەردەست ئاماژە بۆ ئەوە دەكەن، كەسەرجەم قوربانیەكانی دۆلی بالیسان "400" قوربانین، كەبەر چەكی كیمیاوی كەوتوون و شەهیدبوون.

جینۆسایدو كیمیابارانی"گۆپتەپە"

گوندی گۆپتەپە یەكێك بوە لە گوندە ئاوەدانەكان و ژمارەی دانیشتوانەكەی بە هۆی شوێنی جوگرافی و پێگەی ستراتیژییەوە زۆر بوەو بەردەوامیش روو لە زیادبوون بوە، ئەم گوندە رێك دەكاتە سەر زێی بچوك و دەكەوێتە سنووری ئیداری شارۆچكەی ئاغجەلەر سەربە قەزای چەمچەمال. لە رووی هەلكەوتەی جوگرافیەوە، سەخت بوەو بە سانایی بۆ رژێمی بەعس رام نەكراوە یان نەیتوانیوە دەستی بگاتێ و دانیشتوانەكەی دەستگیرو دەسبەسەر بكات.

لە 3- 5- 1988 لە قۆناغی چوارەمی شالاوی ئەنفالدا، رژێمی بەعس بە رێگای فرۆكەی جەنگی گوندی "گۆپتەپە"ی كیمیابارانكرد، بە شێوەیەك كە تەنانەت دانیشتوانی گوندەكەو ناوچەكەش بروایان نەدەكرد، حكومەت بەو شێوە دڕندانەو بە چەكی كیمیاوی قەدەغەكراو، پەلاماری گوندەكەیان بدات و جینۆسایدیان بكات.

ئەنجامی ئەم شالاوەی جینۆسایدی گوندی "گۆپتەپە"، بە دیاریكراوی "335" شەهیدو قوربانی بوو، لە "منال و پیرو گەنج و ئافرەت"، ئەمە جگە لە چەندین برینداری تر، كەئێستاش ئاسەوارەكانی ماون و كاریگەری نەرێنی بەدوای خۆیاندا دێنن.

جینۆسایدی"سێوسێنان"

گوندی "سێوسێنان" كە ئێستاو دوای راپەرینی 1991 گەلی كوردستان كراوەتە شارۆچە، ئەم شارۆچكەیە دەكەوێتە نێو ناوەندی ناوچەی قەرەداغەوە، لە رووی ئیدارییەوە سەر بە قەزای قەرەداغەو دەكەوێتە سنوری پارێزگای سلێمانیەوە، بە دەیان گوندی لە سەرە. پێگەیەكی ستراتیژی ناوچەكەیەو دانیشتوانەكەی بەكاری كشت و كال و ئاژەلدارییەوە سەرقالن، وەك لە رابوردووشدا بەهەمان كارو كاسبیەوە سەرقال بوون.

لە قۆناغی دووەمی شالاوی ئەنفال " شالاوی جینۆساید" كە لە 22ی مارت تا 1ی نیسانی 1988 دەستی پێكردو كۆتایی پێهات، گوندی "سێوسێنان" یەكێك بوو لەو گوندانەی كە بەشێوەیەكی زۆر ترسناك كەوتە بەر شالاوی كیمیابارانكردن لە كاتژمێری "12" ی شەو لە رێگای تۆپی دوور هاوێژ لە شاری دەربەندیخانەوە. ئاكامی ئەم كیمیابارانكردنەش كە بە دیاری كراوی لە22 – 3– 1988 كرا، زیاتر لە "86" شەهیدو بە دەیان قوربانی و برینداری لێكەوتەوە، كە هەموویان ژن و منال و پیرو گەنج بوون.

جینۆسادی مەسیحی و ئێزدییەكان لە شالاوی ئەنفالی هەشتدا

وەك لە پێناسەی قۆناغەكانی شالاوی ئەنفالدا ئاماژەمان بۆ كرد، سەرەتای ئەم شالاوەی ئەنفال و جینۆساید، لە 26ی ئابی 1988 دەستی پێكردو لە 6ی ئەیلولی 1988 كۆتایی پێهات. شوێن و پێگەی جوگرافی ئەم شالاوو پەلامارە تەواوی ناوچەی بادینان و دەورو بەری گرتەوە، لەهەمانكاتدا بەشێك لەسنوورەكانی پارێزگای دهۆك و دەولەتی توركیاو ئێرانی گرتەوە. لەم شالاوەدا، زیاتر لە " 163" كەس بەر پەلامارەكە كەوتن، تەنها ئەو خەلكانە رزگارییان بوو، كە

ئاودیوی سنووری تورکیا بوون، ئەوانی تر کە دەستگیرکران، وەك تەواوی خەڵکەکەی تر کەلە "7" شالاّوەکەی پێشوو گیرابوون و کۆمەڵکوژو بێسەرو شوێن کران، ئەمانیش چارەنووسیان هەروابوو.

لەم پەلامارەدا، کە پێی دەوترێ قۆناغی هەشتەم "6" گوندی ئێزدی و مەسیحی ئەنفال و جینۆساید دەکرێن، کە ئەوانیش ئەم گوندانەی خوارەوە "دۆسکی، سەرسەنگ، دۆسکی، بەرواری بالاّ، دێرە لووك، نیروەو رێکان"، ئەوانەی لەم "6" بێسەرو شوێن کراون بەم شێوەیە " 150" بێسەرو شوێنکراو، "34" پیاو، "30" ئافرەت، "41" منالّ، "45" دیارینەکراو، واتە ئەگەر سەرنج بدەی ژمارەی منالّ ئەوەی زانروەوو پشڕاست کراوەتەوە زیاترە لە نێو بێسەرو شوێنکراوان، کە جینۆساید کراون، ئەمەش هێندەی تر دلّڕەقی و شێوازی دڕندانەی پەلامارەکەمان بۆ روون دەکاتەوە، کە لەلایەن "بەعس" وە ئەنجامدراوە.

جینۆسایدی شاری "سەید سادق"

قەزای سەیدسادق لەڕووی جوکرافییەوە دەکەویتە رۆژهەلاّتی پارێزگای سلیمانی، بەدووری "53" کیلۆمەتر لە ناوەندی پاریزگای سلیمانییەوە، یەکێکە لە قەزا گەورەکانی پارێزگای سلێمانی کە ژمارەی دانیشتوانەکەی زیاتر لە 93000 هاولاّتی دەبیت، هەروەها دەکەوێتە ناوەندی قەزاکانی (پینجوین، هەڵەبجەی تازە، هەڵەبجەی شەهید)، وەك دانیشتوانی قەزاکە بەشێکیان گوزارشتی لێدەکەن، بە پایتەختی شارەزوور ناوی دەبەن. لە رووی مێژووییەوە سەید سادق لە "22 " ی تشرینی یەکەمی سالّی 1955 بە بڕیاری ئەوکاتەی حکومەتی عێراق کراوە بە ناحیە، بە ناوی "ناحیەی شارەزوور" وە، لە بەرواری 2007/2/22 بە بڕیاری حکومەتی هەرێمی کوردستان کراوە بە قەزا.

لە مێژووی دوورو نزیکی سنووری قەزای "سەید سادق" دا، چەندین جار روو بەڕووی تاوان و ستەملێکردن بوەتەوە، بەلگەنامەو دیکیۆمتەکان ئەوە پشت راست دەکەنەوە، جۆری ئەو تاوانانەی کە دەرهەق بە "سەیدسادق" و دانیشتوانەی ئەنجام دراوە، تاوانی "قڕکردنی بەکۆمەلّ، تاوانی دژ بە مرۆفایەتی، تاوانی جینۆساید" بوون.

جینۆسایدی گوندی "سۆریا"

گوندی "سۆریا" لە باشووری کوردستان، دەکەوێتە سنووری پارێزگای دهۆك و سەربەقەزای زاخۆیە، کۆمەلّکوژی "جینۆسایدی" گوندی "سۆریا"ی کلدانی، یەکێکە لە تاوانە گەورەکانی رژێمی بەعس، گە لە رۆژی 16ی ئەیلولی 1969 بە شێوەیەکی زۆر دڕندانە ئەنجامی دا.

ئەم کۆمەلّکوژیە بە تاوانێکی گەورەو دژی مرۆڤایەتی ئەژمار دەکرێ، کە تیایدا "97" هاولاّتی لە ئافرەت و منالّ و پیرو گەنج، بوون بە قوربانی و "49" هاولاّتی تر، "39" لە کلدانی و "10" لە کورد، بە شێوەیەکی زۆر دڕندانەو وەحشیانە کوژران و سوتێنران.

لەم شالاّوەدا، کە بۆسەر گوندی "سۆریا" کرا، تەنانەت پارێزی لە ئاژەلّ و پەلەوەرو ژینگەش نەکراو بە تێکڕا، کوژران و سوتێنران و لەنێو بران، ئەمەش ئەوەندەی تر دلّڕەقی و وەحشیگەرێتی رژێمی بەعس دەردەخا، کەچەند بەشێوەیەکی بەربەریانە گوندێك و دانیشتوانەکەی، ئالّ و پەلەوەرەکانی، خاك و دانەویلّ و ژینگەکەی، پێکەوە دەکوژی و دەسوتێنیّ.

جینۆسایدی ئەشکەوتی دەکان

ناسنامەی ئەشکەوتی "دەکان" یەکێکی ترە لە بەلّگەنامەکانی کۆمەلّکوژی گەلی کورد، ئەم شالاّوە یان کردەیەی کۆمەلّکوژی لە ئەشکەوتی "دەکان" دەگەڕێتەوە بۆ سالّی 1969، ئەشکەوتی "دەکان" دەکەوێتە باکوری رۆژهەلاّتی

قـەزای شـێخان لـە سـنووری پارێزگـای موسـڵ. وەك ئاماژەمـان بـۆ كـرد، لـە ڕێكـەوتی 18-8-1969 لـەم ئەشـكەوتەدا، كۆمەڵكوژییەك ئەنجامدرا، كە دەتوانرێ وا پیناسە بكرێ، سنووری هەموو بەها مرۆییـەكان و پێـوەرە نێـو دەوڵەتیـەكانی تێپەڕاند. كاتێك دانیشتوانی گوندی دەكان لە ترسی سوپای تۆقێنەری بەعس گوند چۆڵ دەكەن و ئەشكەوتی"دەكان" دەكەنـە شـوێنی خـۆ حەشـاردان، سـوپای ڕژێمـی بەعسـیش هێـرش و پـەلاماریان دەكاتـە سـەر، لـە كردەیـەكی زۆر وەحشیگەریانەو بەربەریانەدا، "76" ژن و منالّ و پیاو، كۆمەلّكوژ دەكات و دەیانسوتێنێ.

جێگای داخە تـا ئێسـتا نـەتوانرەوە وەك پێویسـت كـار لـە سـەر ناسـاندنی ئەشـكەوتی "دەكـان" وەك بەشـێك لـە جینۆسایدی گەلی كورد بكرێ و لە ئاستی پێویست دیكۆمێنت بكرێ.

جینۆسایدی گوندی زێوە

دوای نسكۆی شۆڕشی ئەیلول و پاشەكشێی هێزی پێشمەرگە بۆ سنووری نێوان "عێراق– ئێران"، ئۆردگایەكی پـەنابـەری لەلایەن حكومەتی ئێران و كۆمیسیۆنی پەنابەرانی نەتەوە یەگكرتوەكان لە نزیك گوندی "زیوێ" كرایەوە، دواتر لە سـالّی 1975 ئۆردگای "زیوێ" بوە پەناگەی كوردانی باشوورو تیای نیشتە جێبوون.

ئۆردگای "زیوێ" چوار جار لە لایەن هێـزی ئاسمـانی سـوپای عێراقـەوە بۆردوومـان كـراوەو روو بـە رووی زەرەرو زیـانی زۆر بوەتـەوەو ئـەكرێ، بـە پێـی یاسـاو پێـوەرە نێـو دەوڵەتیـەكان بـە یـەكێكی تـر لـە وێسـتگەكانی كۆمـەلّكوژی "جینۆساید"ی گەلی كورد ئەژمار بكرێ.

بۆردومانی یەكەم: لە سالّی 1981 لە سەرەتای دەستپێكی شەڕی نێوان " عێراق – ئێران" بـە شـێوەیەكی زۆر ترسـناك ئۆردگاكە بۆردومان كراوەو زەرەرو زیانێكی زۆری بە دوای خۆیدا هێناوەو چەندین برینداروو شەهیدی لێكەوتوەتەوە.

بۆردومانی دووەم: لە 6-4-1985 كراوەتە سـەر ئۆردگاكـەو دانیشـتوانەكەی روو بـە ڕووی زەرەرو زیـانی مـادی و گیـانی كردوەتەوە.

بۆردومـانی سـێیەم: لـە رۆژی 9-6-1985 فرۆكـە جەنگیـەكانی عێـراق پـەلاماری ئۆردگاكـە دەدەن و بـە خەسـتی و بـە شـێوەیەكی زۆر سـەخت بۆردومـانی دەكـەن، ئاكـامی ئـەم بۆردومانـەش زیـاتر لـە "150" شـەهیدو "373" برینـداری لێدەكەوێتەوە، كە هەموو قوربانیەكان كوردی ئاوارەی باشووری كوردستان بوون و لە ترسـی كوشـتن و لـەناودان روویـان كردبوە ئەوێ.

بۆردومانی چوارەم: بۆردومانی سێیەم، لە 1-8-1985 دیسان لەلایەن فرۆكە جەنگیـەكانی عێراقـەوە كـراو زەرەرو زیـانی زۆری بەدوای خۆیدا هێنا.

بە پێی ژێدەرو سەرچاوەكان، تەواوی ئەو بۆمب و ناپاڵمانەی لە هەر چوار هێرش و پەلامارەكـە بـۆ سـەر ئۆردگـای "زیـوێ" بـەكار هـاتوون، بـە پێـی یاسـاو پێـوەرە نێودەوڵەتیـەكان، قەدەغـەن و دەچـنە چوارچـێوەی كۆمـەلّكوژی " جینۆساید"ەوە.

گۆڕە بەكۆمەڵەكان

لەسالّی 1988 وە تـا 2003 كـە دەكاتـە"16" سـالّ و سـاوەختی رووخـانی بـەعس وەك پـارتی فـەرمانڕەوای عێـراق و ئەنجامدەری تاوانەكانی جینۆساید دژبەگـەلی كـورد، بەشـێك لەوكـەس و كارانـەی قوربانییـەكان كەبەشـێوازی جۆراوجـۆر لەدەستی دام و دەزگا سەربازی و ئەمنی و هەولگرییـە داپلۆسـێنەرەكانی "بـەعس" رزگارییـان ببـوو، هـیچ سووسـەیەكی كەس و كارەكانیان نەدەزانی، یان لەچاوەڕوانی ئەوەدا بوون كەس و كارەكانیان بگەڕێتەوە.

بەڵام دوای رووخانی بەعس لە 2003 دەرکەوت دەوڵەتی عێراق و بەعس، بەشێوەیەکی زۆر درِندانەو دوور لە هەموو بەها مرۆڤایەتییەکان و پێشێلکردنی هەموو یاساو ریسا نێو دەوڵەتییەکان، تەواوی ئەو خەڵکە کەژن و پیرو منداڵ و گەنج و مێردمناڵ بوون و لەهەر "8" قۆناغەکەی شالاًی جینۆساید "ئەنفال"، لەپرۆسەیەکی خێرادا جینۆسایدی کردوون و گۆڕە بەکۆمەڵەکانی ناوەڕاست و خوارووی عێراق، کەنزیکەی "300" گۆڕی بەکۆمەڵن، گەواهی ئەو راستیەیی سەرەوەیەو شوێن و جێگانیان ئەمانەی خوارەوەیە " بوسەیە، سەماوە، حەیدەریە، حەمرین، مەهاری یەك و مەهاری دوو"، هەروەها چەندین جێگاو شوێنی تر.

جینۆسایدی ئێزدییەکان نوێترین تاوان

لێرەدا دەمانەوێ کات تەرخان بکەین بۆ باسکردن لە نوێترین تاوانی جینۆسایدو دژی مرۆیی و جەنگ، کە لە سنووری بەشێك لە ناوچە دابڕاوەکانی هەرێمی کوردستان و بە دیاریکراوی لە سنووری دەشتی پارێزگای موسڵ و قەزای شەنگال و شارۆچکەکان و گوندەکانی دەوروبەری لەلایەن دەوڵەتی تیرۆریستی ئیسلامی داعش دژ بە کوردانی ئێزدی و مەسیحی و کریستیان و شەبەك و بەشێك لە کاکەییەکان ئەنجامدرا، لە پێش 3-8و دوای 3-8-2014.

بەوردبونەوەو سەرنجدان، وەك بەرەنجامێك دەگەینە ئەو راستیەی کە لە 3-8-2014 لەدوای هێرشی تیرۆرستان بۆ سەر قەزای شەنگال و پێکدادانی نێوان هێزی پێشمەرگەو چەکدارانی داعش، "30" سی هەزار دانیشتوی ئەو ناوچەیە روویان لە ناوچەکانی هەرێمی کوردستان کرد، بە تایبەتی کەمپی "باجد کەندالا" لە پارێزگای دهۆك و ژمارەیەك شارۆچکەی تر وەك شێخان و تلکێف.

نزیکەی لە 25% ی دانیشتوانی شەنگال توانیان لە شەنگال دەربچن، لە کاتێکدا کە نزیکەی 75% ی کە دەکاتە نزیکەی 200 هەزار کەس لە ناوقەزای شەنگال مابوون، روویان لە چیای شەنگال کرد، بۆ ئەوەی لە چەتەکانی داعش رزگاربن، کە زۆرینەیان لە دانیشتوانی قەزای شەنگال و سەنون و چەند گوندێکی سەربە قەزای شەنگال بوون، ئەوانەی لە سەر چیای شەنگال بوون لە 95%ی لە ئاینی ئێزدی بوون و 5%ی شیعەو کریستیان و لە 40% ی منداڵ و لە 2% ی لە تەمەنی سەرووی "60" ساڵەوە بوون .

بەهەزاران شەنگالی و ئێزدی و کریستیانی و مەسیحی و شەبەك، تا ئەمڕۆ چارەنوسیان نادیارە، ژمارەیەك کە تا ئێستا ئاماری تەواو لە بەردەست نیە بە کۆمەڵ کوژراون و رووفاتەکانیان لە گۆڕی بە کۆمەڵ دۆزراونەتەوە، کە لەدوای دەستگیرکردنیان لە لایەن داعشەوە کوژراون، بە سەدان ئافرەتی کوردی ئێزدی رفێنراون، کۆی گشتی ئەو کەسانەی کە بێ سەرو شوێنن دەگاتە نزیکەی "6000" پێنج هەزار کەس لە "منداڵ، پیاو، ئافرەت، لە هەموو تەمەنەکان"، تاوەکو ئێستا نزیکەی " 2500" کەس لەوانە رزگار کراون، واتا هێشتا تاوانەکە درێژەی هەیەو کاردانەوەی خۆیشی هەیە لەسەر هەموو ئاستەکان.

دەوڵەتی تیرۆریستی ئیسلامی داعش لە دوای داگیرکردنی شەنگال و شارۆچکەو گوندەکانی دەوروبەری، چەندین تاوانیان ئەنجاماوە، کە دەتوانین بەم شێوەیەی خوارەوە پۆلێنیان بکەین:

یەکەم: ئاوارەبوونی زیاتر لە 430 چوار سەدو سی هەزار کوردی ئێزدی

دووەم: نزیکەی 140 سەدو چل هەزاریان بۆ ماوەی زیاتر لە 10 رۆژ بێنان و بێئاو، لە چیای شەنگال گیریان خوارد.

سێیەم: نزیکەی 290 دووسەدو نەوەد هەزاریان ئاوارەی هەرێمی کوردستان و تورکیاو سوریا بوون.

چوارەم: لە سەرەتای پرۆسەی "پەلامارو شالاوی داگیرکارییەکەدا، زیاتر لە "1800" هەزارو هەشت سەد کەس، دووچاری کوشتنی بە کۆمەڵ بونەوە، کە تەنها لە گوندی کۆجۆ"400" پیاوی ئەم گوندە لە چەند گۆڕێکی بە کۆمەڵ نێژراون .

پێنجەم: رفاندنی زیاتر لە "6000" کچ و ژن و منالٚ، کەناوو ناونیشانیان پشڕاست کراوەتەوە.

شەشەم: جیاکردنەوەی رەگەزی مێیینە لە پیاوان و بە زۆر دەستدرێژی سیکسی کردنە سەریان و بە زۆر ناردنیان بۆ شوێنانی تری ژێر دەسڵاتیان .

حەوتەم: بە زۆر پیٚ گۆڕینی ئاین و سەپاندنی ئاینی ئیسلام بە سەریاندا.

هەشتەم: ونبوونی زیاتر لە "500" پێنج سەد کەس، کە ناوو ناونیشانی "254" کەسیان لە لایەن کەس و کارەکانیان پشتڕاست کراوەتەوە کە هەتا ئێستا بێسەرو شوێنن .

نۆیەم: لە ئەنجامی برسێتی و تینێوتی و ماندووبوون لە رێگای هەوڵدان بۆ دەربازبوون زیاتر لە "600" کەس لە پیرو منالٚ و ژن گیانیان لە دەستداوە .

دەیەم: رووخاندنی زیاتر لە "16" چواردە پەرستکاو شوێنی ئاینی کوردانی ئێزدی کە مێژووەکەیان دەگەڕێتەوە بۆ هەزارەها سالٚ پێش ئێستا .

بە پێی پێوەرە نێودەوڵەتیەکان:

بە پێی رێکەوتنامەی ساڵی 1948ي نەتەوەیەکگرتوەکان و یاساو رێکارەکانی دادگای تاوانی نێودەوڵەتی لەبەر رۆشنایی رێککەوتنامەی رۆمای 1998ئەم تاوانانەی کەلەرابودوو لەلایەن دەوڵەتی عێراق و بەعس و نوێترین تاوانیش لەلایەن داعش دژ بە ئێزدی و مەسیحی و شەبەك و کریستیان و شەنگال و دەوروبەری، بەهەموو پێوەرێك دەچنە چوارچێوەی تاوانی "جینۆساید، تاوانی جەنگ، تاوانی دژی مرۆیی". بەتایبەت بە پێی مادەی "2"و مادەی "3"ی رێکەوتنامەی 1948و مادەی "5، 6، 7، 8"ی رێکەوتنامەی رۆما.

دۆسییەی تاوانەکان و دادگا؟

تا ئێستا "6" دۆسیەی تاوانەکانی دژ بەگەلی کورد لەدادگای بالأی تاوانەکانی عێراق وەك" تاوانی جینۆساید، تاوانی دژی مرۆیی، تاوانی جەنگ" لەدوای رووخانی بەعس لە ساڵی 2003 بڕیاریان لەبارەوە دراوەو ناسێنراوە، ئەوانیش "تاوانی ئەنفال، تاوانی جینۆسایدی فەیلیەکان، تاوانی جینۆسایدی بەرزانیەکان، تاوانی جینۆسایدی بەرزانیەکان، تاوانی جینۆسایدی قەلأدزیٚ، تاوانی جینۆسایدی شاری سەیدسادق"ن. ئەوانی تر، دۆسییەکانیان لە "دادگای بالأی تاوانەکانی عێراق"ەو هیچ بڕیارێکیان لەسەر نەدراوەو دادگاش بە بڕیارێکی سیاسی لەسەردەمی "نوری مالکی" سڕر کراوە. هەروەك حکومەتی عێراقی تا ئێستا لەبەرامبەر ئەو شەش دۆسیە "ئەنفال، هەڵەبجە، بەرزانیەکان، فەیلیەکان، قەلأدزیٚ، سەید سادق" کە دادگا وەك تاوانی "جەنگ، دژی مرۆیی، جینۆساید" لە بەر رۆشنایی یاسای دادگای بالأی تاوانەکانی عێرق، ژمارە "10" ی 2005 ، مادەی "1" لە خالٚی دووەم، برگەی "ا، ب، ج، د" ناساندوونی، ئامادە نیە وەك میراتگرەوەی

حکومەتەکانی پێش خۆی:

یەکەم: بەفەرمی داوای لێبوردن لە گەلی کوردو پێکهاتەکانی بکات، لەبەرامبەر تاوانەکانی کە لەدژی ئەنجام دراوە.

دووەم: بەهەمان شێوە حکومەتی عێراق ئامادە نیە، قەرەبووی زیان لێکەوتوانی چوارچێوەی تاوانەکان بکاتەوە، کە ئەمەش بە پێی ڕێکارو یاسا نێودەوڵەتی و ناوخۆییەکان یەکێکە لە ئیلتزام و ئەرکەکانی حکومەت.

سێیەم: بکەری تاوان کەمترین ڕێژەیان دادگایی دادگایی کراون، زۆرترینیان لە عێراق و کوردستانن و بەشێکیشیان لە دەرەوەی وڵاتن.

ئەرکی ئێستاو ئایندەمان؟

ئێمە ئەرکێکی گەورەمان لە ئێستاو ئاینده لەسەرشانە، بۆیە هەوڵی ئەوە دەدەم بەم شێوەیەی خوارەوە ڕێ و شوێنەکانی ئەنجامدانی ئەو ئەرکانە پۆلێن و دەست نیشان بکەم.

لەسەرئاستی عێراق

1.فشار خستە سەر حکومەتی عێراقی بەقەربووکردنەوەی زیانلێکەواتوون و کەس و کاری قوربانیانی "تاوانی جینۆساید، تاوانی دژی مرۆیی، تاوانی جەنگ" ئەمەش لە ڕێگای پرۆژە یاساوە ڕێك بخرێت و هەماهەنگی لەنێوان پەرلەمانی کوردستان و فراکسیۆنە کوردستانیەکانی ئەنجومەنی نوێنەرانی عێراق بۆ ئەو مەبەستەی سەرەوە بکرێ.

2. کارکردن بۆ ئەوەی حکومەتی عێراق وەك میراتگرەوەی حکومەتە یەك لەدوای یەکەکانی خۆی، بەفەرمیی داوای لێبوردن لەگەلی کوردستان بکات لەبەرامبەر جینۆسایدو تاوانە جیاجیاکان کەبەرامبەر گەلی کوردستان لە لایەن حکومەتەکانی پێش خۆی ئەنجام دراوە.

3. هەمووارکردنەوەی یاسای گۆڕە بەکۆمەڵەکان لە عێراق و دەستنیشانکردنی بەرپرسیارێتی حکومەتی هەرێم لە یاساکەو کارکردن بۆ هەڵدانەوەی گۆڕە بەکۆمەڵەکان و هێنانەوەی رووفاتەکانیان بۆ نیشتمان.

4. فشار خستنە سەر حکومەتی عێراقی بەئامانجی ئەوەی ڕێکەوتننامەی ڕۆمای ساڵی 1998 واژۆ بکات و پەیوەست بێت بە دادگای تاوانی نێودەوڵەتی، چەسپاندنی ئەم پرسە یەکێکە لە گرەنتیەکانی دووبارە نەبوونەوەی جینۆسایدکردنەوەی گەلەکەمان.

5. دانانی یاسای تاوانکاری جینۆساید لە یاسای عیراق، کە ئەمەش دەبێتە ڕێگا خۆشکەر بۆ ناسینەوەی تاوانەکانی جینۆساید دژ بەگەلەکەمان و چەسپاندنیان.

<u>7-کارکردن لەسەرئەوەی هەرسێ سەرۆکایەتی لە عێراقی فیدراڵ کە نامەیەك ئاراستەی دادگای نێودەوڵەتی تاوانەکان بکات بەمەبەستی لێکۆڵینەوە لە تاوانەکانی داعش و هەرێمی کوردستان تەخویل بکرێت بۆ جوڵاندنی ئەو دۆسیە.</u>

لەسەر ئاستی پەرلەمانی کوردستان

1- پەرلەمانی کوردستان یاسایەکی تایبەت بە گۆڕە بە کۆمەڵەکان دەربکات و بەرپرسیارێتی حکومەتی عێراقی و حکومەتی هەرێم دەست نیشان بکات و ئەرکەکانی هەردوو لا بە روونی دیاریبکات.

2. پەرلەمانی کوردستان بەهاوکاری زانکۆکانی کوردستان و ڕێکخراوەکانی تایبەت بە جینۆسایدو ئەنفال، کاربکات بۆ سازدانی ژمارەیەك کۆنفراس لە پەرلەمانی وڵاتانی ڕۆژئاواو ئەوروپاو وڵاتە عەرەبییەکان و وڵاتانی دراوسێ و زانکۆ بەناو بانگەکان، بۆ ناساندنی تاوانەکانی جینۆساید دژ بە گەلی کوردو کوردستان.

3. پەرلەمانی کوردستان بەفەرمی کۆمەڵکوژی ئەرمەنەکان لەلایەن دەوڵەتی عوسمانیی بە جینۆساید بناسینێ، کە ئەمەش هێزی گەورە دەداتە لایەنی کوردستانی و لاوازکردنی ئەو تۆمەتەی هەمیشە دەدرێتە پاڵ کورد بە بەشداریکردنی لە جینۆسایدی ئەرمەنەکان.

5.دەرکردنی بڕیاری جینۆسایدی تاوانی شەنگال و دەوروبەری لە پەرلەمانی کوردستان، بە پشت بەستن بەو پڕۆژە بڕیارانەی لە پەرلەمانی کوردستانن و خوێندنەوەی یەکەمیان بۆ کراوە.

لەسەرئاستی سەرۆکایەتی هەرێم و حکومەتی هەرێمی کوردستان

1. دروستکردنی مۆنۆمێنتێکی شایستە بۆ گۆڕستانی "دێبنە" لە گەرمیان، کە بتوانرێ هەموو کاروچالاکی و کۆڕو کۆنفرانسەکانی تایبەت بە جینۆسایدو ئەنفالی تێدا ئەنجام بدرێ.

2. پێکهێنان و دروستکردنی سەنتەرێکی نیشتمانی بۆ سەرجەم دۆسیەکانی تاوانەکانی جینۆسایدکردنی گەلەکەمان.

3. دانانی تاوانەکانی جینۆساید و ئەنفال لە پرۆگرامەکانی خوێندنی زانکۆ، بۆ ئەم مەبەستەش کۆنفرانسێکی زانستی ببەسترێ و پلانی گونجاوی بۆ دابنرێ.

4. دەستگیرکردن و رادەستکردنی تەواوی تۆمەتباران لە سەرئاستی عێراق و ئەو سەرۆك جاش و موستەشارانەی کە لەلایەن دادگای باڵای تاوانەکانەوە داواکراون، بۆ ئەوەی دادگا بێتاوانی یان جۆری تاوانەکانیان ساغ بکاتەوە.

5. دامەزراندنی دەزگایەکی ئەرشیفی نەتەوەیی ناوەندی، بۆ پاراستنی هەموو ئەو دێکۆمینت وبەڵگەنامەکانی بینراوو بیستراوو خوینراو لەسەر هەمووتاوانەکانی گەلی کوردستان، تاوەکو بیتە سەرچاوەی زانیاری بۆ دەزگایەکی ستراتیژی لێکۆڵینەوەو دیراساتی لەسەر بکات، بۆ ئەوەی بتوانێت مێژووی تاوانەکان کە بەسەرگەلی کوردستاندا هاتووە بۆ نەوەی نوێ بپارێزێت وله هەمان کات بۆ ناساندنی جینۆسایدی گەلی کوردستان بۆ رای گشتی جیهانی زانیاری لەمەڕ ئەم تاوانانە کۆبکاتەوەو بە دیکۆمێنتیان بکات .

6. دانانی سیستەمی دیتا بەیس کە هەموو بابەتەکانی تۆمار ناوی بێسەروشوێنکراوان و بەڵگەنامەکان بە هەردوو شێوازی بەڵگەیی و ئەلیکترونی لە خۆ بگرێت، بەمەبەستی یەکپارچە کردن لە پاشکەوت کردنی زانیارییەکان و کۆکردنەوەیان لە یەك شوێن هەروەهاپاکسازی کردنی لیستی ناوەکان و پۆلێن کردنی زیادەڕۆییانەی کەسانی بێ سەرو شوێن نەکراو.

7. سوود وەرگرتن لە ئەزمونی کۆمسیۆنی نێودەولەتی بۆ کاروباری بێسەرو شوێنکراوەکانICMP وەربگرێت تاکە رێکخراوی نێودەوڵەتیەبە تایبەتی لە بواری دۆسێی بێسەرو شوێنکراوەکان کاردەکات.

8. تۆمارکردنی داوای یاسایی لەسەر تەواوی ئەو کۆمپانیایانەی کە چەکی قەدەغەکراو و کیمیاویان بە رژێمی بەعس فرۆشتووە.

9. وەرگێڕانی کتێب و دیکۆمێنتەکانی تایبەت بە جینۆساید و ئەنفال بە زمانە زیندووەکانی دونیا، بەشێوەیەکی سیستەماتیك و پلان بۆدانراولەلایەن دەزگاکانی وەزارەتی رۆشنبیری و لایەنە پەیوەندیدارەکان.

10. هەوڵدان بۆ دووبارە کاراکردنەوەی دادگای باڵای تاوانەکانی عێراق و دەست نیشانکردنی بەرپرسیارێتی هەرێمی کوردستان لە هەڵسوڕاندنی کاروبارەکانی دادگا.

11. بەشێك لەو خوێندکارانەی بە مەبەستی خوێندن دەنێردرێنە دەرەوە، بکرێتە مەرج توێژینەوەی ماستەرو دکتۆراکانیان، لە سەرتاوانەکانی جینۆسایدو ئەنفال و کیمیابارانی گەلەکەمان بەو زمانانەی پێی دەخوێنن بێت.

12–هەوڵدان بۆ پێکهێنانی دادگایەکی ناوخۆیی لە هەرێمی کوردستان بەناوی دادگای باڵای تاوانەکان بۆ لێکۆڵینەوە لە دۆسیەکانی تاوانی جینۆساید.

13. عەدالەتی ئینتقالی تاکە رێگەیە بۆ دابینکردنی دادپەروەری و قەرەبوکردنەوەی قوربانیەکان، بەبێ عەدالەتی ئینتقالی ئاشتەوایی نیشتمانی دابین ناکرێت و لە هەرێمی کوردستانیشدا تا ئەم شێوازە لە دادپەروەری پەیرەو نەکرێت برینی تاوانی جینۆسایدی فەیلیەکان و جینۆسایدی بەرزانیەکان و جینۆسایدی ئەنفال و شنگال و برینەکانی دیکە سارێژ نابن و ئەگەری دوبارە بونەوە و رشتنی خوێنی زیاتر لە ئارادا دەبێ.

لەسەرئاستی رێکخراوەکان

1. دروستکردنی تۆڕێکی پەیوەندی لە نێوان هەرچوار پارچەی کوردستان و هەوڵدان بۆ پێکەوە کارکردن لەسەر ناساندنی تاوانەکانی جینۆساید لەسەر ئاستی هەر چوار پارچە.

2. سود وەرگرتن لە ئەزمونی کارکردنی ریکخراوە جیهانیەکانی تایبەت بەجینۆسایدو دروستکردنی پردێکی تۆکمەی پەیوەندی لەگەڵیان بەئاراستەی بەدونیا ناساندنی تاوانەکانی دژ بە میللەتەکەمان.

3. دروستکردنی تۆڕی سەرجەم رێکخراوەکانی بواری جینۆسایدو ئەنفال و کیمیاباران لەسەر ئاستی کوردستان، بۆ ئەوەی یەك گووتاری ئاراستەکراومان هەبێت لەکارکردن لەسەر ئاستی ناوخۆو دەرەوەی کوردستان و بە فەرمی کردنەوەی نوێنەرایەتی تۆڕەکە لە سەنتەری ولأتانی ئەوروپاو رۆژئاواو هەروەها ولأتانی هەرێمایەتی.

4. بکرێتە مەرج کە هەموو کۆڕو کۆنفرانس و شاندێکی رێکخراوەکان بۆ دەرەوەی ولأت، لە 50٪ ی لە کەس و کاری قوربانیەکان بن وەك بەهێزترین شایەتحاڵی تاوانەکانی جینۆسایدو ئەنفال و کیمیاباران.

لەسەرئاستی نێودەوڵەتی و هەرێمایەتی

یەکەم: بەستنی کۆنفرانسی زانستی و ئەکایمی، تایبەت بە جینۆسایدو ئەنفال، ئامانجی ئەم کۆنفرانسانە تایبەت بە هەوڵدان بۆ ناساندنی جینۆسایدو ئەنفال.

دووەم: بە پشت بەستن بە بڕیارەکانی دادگای باڵای تاوانەکان لە عێراق و ئەو ولأتانەی بەشێك لە تاوانەکانیان دژ بە گەلی کورد وەك تاوانی "جینۆساید، جەنگ، دژی مرۆیی" ناساندوە، بەفەرمی لە رێگای عێراق و هەرێمی کوردستانەوە داوا لە نەتەوە یەکگرتوەکان بکرێ تاوانەکانی دژ بە گەلی کوردو کوردستان، بە پێی رێکەوتننامەی 1948 و رێکەوتنامەی رۆمای 1998 بناسێنێ.

سێیەم: کار لەسەر ئەوەبکرێ، هاوشێوەی تاوانی جینۆسایدی ئێزدییەکان تاوانەکانی تری وەك "ئەنفال، کیمیابارانی هەڵەبجە، بەرزانیەکان، کوردانی فەیلی" و هتد پەرلەمانی یەکێتی ئەوروپا بیان ناسێنێ و بڕیاریان لەسەر بدات. هەروەك بۆ سەلماندنی ئەمەش نموونەی ترمان لە بەردەستە وەك تاوانی "هۆلۆکۆست و ئەرمەنەکان و بۆسنەو هرزەگۆڤین" و هتد

چوارەم: بەهێزکردنی تۆڕی پەیوەندی لەگەڵ لەگەڵ پەرلەمان و حکومەتەکانی ولأتان، بە ئامانجی ناساندنی زیاتری تاوانەکانی جینۆسایدو ئەنفال پێیان و داواکردن لێیان هاوشێوەی هەندێ ولأت بەفەرمی تاوانەکانی جینۆسایدو ئەنفال بناسن.

پێنجەم: هەوڵدان بۆ درووستکردنی پەیوەندی لە ڕێکخراوەکانی تایبەت بە مافی مرۆڤ و جینۆساید، لەسەر ئاستی ئەو وڵاتانەی بوونیان هەیە، ئەمەش وەك دەرفەتێك بۆ ناساندنی تاوانەکان دژ بە گەلەکەمان.

شەشەم: بەشداریکردن لەو کۆنفرانس و سمینارانەی لەسەر ئاستی وڵاتانی دەرەوە سازدەکرێن، تایبەت بە تاوانەکانی "جینۆساید، مافی مرۆڤ، جەنگ" و گەیاندنی پەیامی جینۆسایدو ئەنفالکردنی گەلەکەمان، بە تایبەت نوێنەری زانکۆکانی کوردستان و ڕێکخراوەکانی تایبەت بەم بوارە.

سەرچاوەکان:

بەعەرەبی:

-احمد ناصر الفيلي، الكورد الفيليون "الأصالة التاريخية، ولمواطنة المهدورة"، 2013 ، بغداد

-د، مونيرة اميد، المقابر الجماعية للكورد الفيلين، 2010 اربيل

-نجم سلمان مهدي فيلي، الفيليون، 2009

-الأنفال، قرار محكمة، اشراف واعداد، الحقوقى بهزاد على ادم، الطبعة اولى، 2014

-موسوعة الهولوكوست، ماهي الابادة الجماعية؟

- Icrc،مركز المعلومات،نظام روما الأساسي للمحكمة الجنائية الدولية المعتمد في روما في 17تموز/يوليه 1998

بەکوردی:

-دکتۆر مارف عومەر گوڵ، جینۆسایدی گەلی کورد، چاپی پێنجەم، هەولێر

– تەها سلێمان، جینۆسایدی گەلی کورد، "ئامار، داتا، پشکنین"، 2014 ، هەولێر، چاپخانەی ئازادی

– دەرسیم دیبەگەیی، ئینیسکۆپیدیای تاوانەکانی ئەنفال و کوردۆسایدکردنی گەلی باشووری کوردستان، 2010

– مەحەمەد حەمە ساڵەح تۆفیق ، جینۆساید لە عێراقدا، پەلاماری ئەنفال بۆ سەرکورد، چاپی سێیەم، سلێمانی

–عومەر مەحەمەد، پەلامارە سەربازییەکانی ئەنفال لە هەشت قۆناغدا، چاپی یەکەم 2013

–تەها سلێمان، جینۆسایدی گەلی کورد "تاوانی ئەنفال"، 2016، چاپخانەی بینایی، سلێمانی، چاپی یەکەم

دۆسییە:

-دۆسیەی بەڵگەنامەکانی جینۆسایدی کوردانی فەیلی لە دادگای باڵای تاوانەکانی عێراق "بەڵگەنامەی نوسراوی بەعس، ڕاپۆرتی دەستەی پارێزەرانی بەرگریکار، بڕیاری دادگا"

– دۆسیەی بەڵگەنامەکانی جینۆسایدی ئەنفال، لە دادگای باڵای تاوانەکانی عێراق "بەڵگەنامەی نوسراوی بەعس، ڕاپۆرتی دەستەی پارێزەرانی بەرگریکار، بڕیاری دادگا"

– دۆسیەی بەڵگەنامەکانی جینۆسایدی هەڵەبجە لە دادگای باڵای تاوانەکانی عێراق "بەڵگەنامەی نوسراوی بەعس، ڕاپۆرتی دەستەی پارێزەرانی بەرگریکار، بڕیاری دادگا"

– دۆسیەی بەڵگەنامەکانی جینۆسایدی بەرزانیەکان لە دادگای باڵای تاوانەکانی عێراق "بەڵگەنامەی نوسراوی بەعس، ڕاپۆرتی دەستەی پارێزەرانی بەرگریکار، بڕیاری دادگا"

– دۆسیەی بەڵگەنامەکانی جینۆسایدی ئەشکەوتی دەکان و گووندی سۆریالە دادگای باڵای تاوانەکانی عێراق ".

– دۆسیەی بەڵگەنامەکانی جینۆسایدی قەڵادزێ و سەیدساق لە دادگای باڵای تاوانەکانی عێراق.